

НАУКОВА ХРОНІКА

УДК 81'271.14'276.1=161

Анна Галас

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
halasann@gmail.com

**Про розвиток теорії змішаних мов, або про збірник:
*Trasjanka und Surzyk – gemischtweißrussisch-russische und ukrainisch-russische
Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine? (Hentschel, Gerd / Taranenko,
Oleksandr / Zaprudski, Sjarhej (Hrsg.)). – Peter Lang Edition, 2014. – 394 s.***

У 2007 році в Ольденбурзькому університеті (Німеччина) відбувся Міжнародний симпозіум зі славістики під назвою «Studies on Belorussian Trasianka and Ukrainian Surzyk as results of Belorussian- and Ukrainian-Russian language contact», метою якого було розширити та поглибити дослідження обох змішаних форм мовлення (українсько-російського та білорусько-російського) на рівні міжнародної наукової спільноти. Організаторами симпозіуму були Герд Генчель (Ольденбурзький університет) та Сяргей Запрудскій (Мінський державний університет, кафедра історії білоруської мови). Продовженням симпозіуму став проект під назвою «Трасянка в Білорусі як продукт контакту білоруської та російської мов. Мовне структурування, механізми соціологічної ідентифікації та соціо-економія мови», який розпочався 2008 року за підтримки Фонду Фольксваген у рамках програми «Єдність у різноманітності? Основи та передумови розширення Європи» і вже завершився (перелік публікацій доступний за покликанням www.uni-oldenburg.de/trasjanka).

Рецензований збірник об'єднує статті, які відображають доповіді Ольденбурзького симпозіуму. Значна часова дистанція між самим симпозіумом та появою збірника (2014) пояснюється певними труднощами, пов'язаними з перекладом, підготовкою статей до друку та іншими обставинами, які не сприяли швидкому просуванню справи. Всі зміни, які відбулися за цей період і є релевантними для даної проблематики, у виданні враховано.

Пропоновані статті теоретично та методологічно дуже неоднорідні. Вони різняться також дослідницьким інтересом та рівнем участі у подекуди дуже емоційному дискурсі про проблеми навколо змішаних форм мовлення в Україні та Білорусії. Завдяки такій неоднорідності збірник охоплює широкий спектр поглядів на цю проблему і розрахований насамперед на «західного» читача, який, не володіючи українською, білоруською (і, звісно ж, російською) мовами, практично не має шансів зорієнтуватись у цій складній дискусії. Досвід вивчення проблеми змішаних мов ми проаналізуємо на прикладі англомовних праць збірника.

Bilaniuk Laada. *Conflicting epistemologies in the study of mixed languages* (ss. 27–30).

Автор вважає, що вивчення змішаних мов постійно перебуває в центрі уваги багатьох міждисциплінарних досліджень. На заваді продуктивному діалогу часто стає неузгодженість терміносистеми та конфліктні епістемологічні засади, на які спираються дослідники. Авторка рецензованої статті проаналізувала різні підходи до вивчення суржиків, які співвідносяться із основними напрямками мовознавства.

Л. Біланюк звертається до багатьох досліджень останніх років, що полемізують навколо питання суржиків, в тому числі в контексті мовної політики (В. Радчук, О. Сербенська, Л. Ставицька, В. Труб та ін.), до результатів конференції з питань суржиків та трасянки, проведеної в Ольденбурзі (Німеччина) у 2007 році [1: 27]. Авторка небезпідставно стверджує, що вчені досі не дійшли згоди щодо природи та ролі суржиків, оскільки трактування категорії суржиків часто залежить від мети дослідження.

Л. Біланюк обрала за мету розглянути епістемологію, покладену в основу лінгвістичних та соціолінгвістичних досліджень. Спроба авторки виокремити «природні» та «ідеологічні» підходи до вивчення суржиків зацікавлює багатьма аспектами. Перший із двох протиставлених підходів охоплює низку теорій, які розглядають мову як природно закрити ідеалізовану систему та виключають політичні та ідеологічні чинники формування мови. На противагу друга група теорій розглядає наміри, бажання та ідейну боротьбу людей як фактори формування мовних значень та структур.

Дослідниця детально аналізує лінгвістичні теорії, які розглядають мову як природно субстанцію (в межах «природного» підходу). Вона логічно зауважує: якщо ми визнаємо певну мову як змішану сутність, ми припускаємо існування «чистої» мови [1: 28]. Можна погодитися із позицією авторки, яка наголошує, що саме ідеалізовані чисті мови є об'єктом вивчення сучасної лінгвістики. Гумбольдтове бачення мови як душі нації глибоко укорінилося в лінгвістиці та знайшло логічне продовження у працях українських вчених часів незалежності.

Грунтуючись на ідеях Сосюра про мову та мовлення як складові мовної системи, Л. Біланюк показує взаємодію ідеалізованих мовних структур та дещо безладного щоденного мовлення, що зазнає постійних змін. За такого підходу змішані мови розглядаються як значне відхилення від ідеалу, як аномалія.

Цікавим є спостереження авторки за критикою суржиків на основі гіпотези Сепіра-Ворфа, бо, мовляв, суржикомовні особи мають вироджені когнітивні здібності через неприродну мову спілкування [1: 28–29]. (Подібні твердження піддаємо сумніву, адже за ними не стоять соціолінгвістичні та психолінгвістичні дослідження). Важливим доповненням є звернення до праць, які базуються на домінуючій парадигмі в сучасному американському мовознавстві, тобто генеративної граматики Хомського. У межах цієї парадигми будь-яка мова, що є рідною для певної групи людей, має такий же статус, як і престижні мови.

Авторка розглянула протилежний за своєю суттю підхід, що розглядає усі мови як змішані (Б. де Куртене), гетероглосні (М. Бахтін) та насичені ідеологічною боротьбою на кожному рівні [1: 29]. Мова вибудовується через соціальну дію, а кожне слово представлено як мережу із попередніх випадків використання, що додають додаткових значень та конотацій. За такого підходу суржик постає політичною та ідеологічною категорією, а його вивчення цілком залежне від ставлення дослідника. На думку авторки, суржик неможливо вивчати без врахування ширшого політичного та соціального

контексту, який зумовлює формування мови. Усталені структури мови не є статичними, а постійно сходяться та розходяться, залежно від переконань людини.

Л. Біланок пропонує чітко артикулювати засади та цілі кожного з підходів, щоб можна було обговорювати їх відмінності, а не вести безпредметні дискусії щодо того, який підхід правильний або неправильний. Авторка зазначає, що раціональним було б визначити один з напрямків як пріоритетний, але не забувати, що мова не обмежується одним виміром аналітичного фокусу. Відтак, поряд із численними прескриптивними дослідженнями, які циркулюють у науковому середовищі, дескриптивні розвідки можуть мати значний потенціал соціального впливу та стимулювати напрацювання цілісного розуміння змішаних мов.

Аргументи та висновки рецензованого дослідження можуть ефективно прислужитися дослідникам, студентам та усім тим, хто цікавиться питаннями змішаних мов.

Woolhiser Curt. *Social and structural factors in the emergence of mixed Belarusian-Russian varieties in rural Western Belarus* (ss. 143–162).

Стаття присвячена соціальним та структурним чинникам виникнення змішаних форм білорусько-російського мовлення в сільських регіонах західної Білорусі. У вступній частині автор зауважує, що *трасянка*, як і *суржик* в Україні, протягом тривалого часу залишалися небажаними об'єктами лінгвістичних досліджень через свій низький статус у суспільстві. Дослідник вказує на брак емпіричних досліджень, однак визнає певні якісні зрушення в хронологічно найновіших розвідках, що намагаються відновити баланс між теорією та практикою завдяки детальному структурному аналізу записів білорусько-російського змішаного мовлення. Визнаючи значний поступ у розумінні *трасянки*, К. Вулгізер підкреслює один спільний недолік усіх підходів до проблеми: у визначенні білоруської складової в білорусько-російському змішаному мовленні дослідники керуються виключно стандартним варіантом білоруської мови, не враховуючи регіональних діалектів, елементи яких також задіяні у процесі формування мовлення місцевого населення [2: 143].

Автор статті визначив вплив російської мови на всій території білоруського мовного ареалу. На його думку, неправильно стверджувати, що змішування білоруської та російської мови притаманне лише мігрантам із білоруськомовних сіл до російськомовних міст. У фокусі рецензованої роботи є внесок трьох відмінних мовних систем: традиційного місцевого діалекту, стандартної російської та стандартної білоруської мов [2: 144].

У другій частині роботи К. Вулгізер розглядає теоретичні питання дослідження мовних контактів споріднених мов, а також вивчає можливості застосування до вивчення *трасянки* моделей та підходів, що були розроблені в галузі діалектних контактів, переключання коду та креолізованих мов. За основу аналізу змін та контактів діалектів автор приймає *соціопсихологічний концепт пристосування* (П. Траджил). Це процес, в якому один із учасників діадичної взаємодії наслідує мовленнєві моделі співрозмовника, прагнучи догодити йому [2: 144]. Хоча поняття пристосування розроблялося для носіїв спільної мови, дослідження вказують, що така модель спрацьовує для близькосторіднених та номінально відмінних мов (К. Норденстам, Ф. Генсі). Окрім повного пристосування автор наголосив на трьох можливих стратегіях *часткового пристосування*: 1) зміні форм у межах тих самих лексичних одиниць; 2) використанні форм іншого мовця лише в окремих словах; 3) використанні проміжних форм, що поєднують обидва варіанти [2: 145]. У тих місцевостях, де споріднені мови контактують

між собою, потенціал формування нових проміжних варіантів є особливо значний. Контакти призводять до значної варіативності форм на ранніх стадіях, але, за сприятливих соціальних умов, відбувається койнеїзація та формується стійкий варіант з невеликою кількістю нерегулярних форм вжитку. Важливою умовою стабілізації варіанту вважається використання мови як рідної, а не лише з метою спілкування поза мовною спільнотою. Простежується чітка паралель із традиційним поглядом на процес креолізації, що відбувається, коли піджин (за визначенням друга мова) набуває власних носіїв.

Незважаючи на певну кількість спільних лінгвістичних та соціолінгвістичних чинників між креольськими мовами та койне, на думку К. Вулгізера, такими аналогіями не варто зловживати [2: 146]. Койне є результатом змішання мовних підсистем, що не є споріднені, а власне процес койнеїзації є типово повільним, що пов'язано із поступовою асиміляцією соціальних груп. Автор визнає, що говорити про піджинізацію в контексті російсько-білоруських мовних контактів не варто через спорідненість мов, тому припускає, що концепт *койне* є найбільш прийнятний для наукового дискурсу. Хоча певні характеристики формування піджину та креольських мов (як неповне опанування дорослими мовцями) присутні і в *трасянці*.

У третій частині дослідження К. Вулгізер дискутує щодо розуміння змішування мов як функціонально-структурного континууму. Одним із центральних емпіричних питань вивчення мовних контактів є розрізнення мовного перенесення (зі структурними змінами у приймаючій системі) та дискурсивного явища зміни кодів (із залученням двох відмінних лінгвістичних систем). Спираючись на типологію змішаного мовлення П. Ауера, автор виділяє мовний континуум, що охоплює усі варіанти від вибіркового, прагматично вмотивованого змішування до повної граматикизації. Зміна кодів базується на чіткому контрасті між двома кодами, що спрощує визначення мови-матриці, яка формує морфо-синтаксичний та фонологічний кістяк висловлювання [2: 146]. У змішуваних кодах, що є середньою ланкою типології, зближення елементів не відіграє значної прагматичної ролі. Тому змішування кодів не є маркованим вибором у груповій взаємодії. Останнім елементом типології є *злитий лект*, у межах якого змішування мов стає обов'язковою складовою, а варіативність мінімізується.

Відштовхуючись від типології мовного континуума, дослідник ілюструє зміну кодів в контексті взаємодії білоруської та російської мов, починаючи з епохи, коли російська замінила польську як «високу мову» регіону наприкінці XIX ст. Якщо на початку XX ст. простежувалося чітке розмежування російської як мови міста та білоруської як мови села, то разом із лінгвістичною асиміляцією сільських мігрантів протягом XX ст. протиставлення російської та білоруської стало не настільки виразним.

У четвертій частині статті К. Вулгізер розглядає зміну коду як соціо-стилістичний континуум. Якщо модель П. Ауера пояснює діахронічний перехід від зміни коду до *злитих лектів*, то поняття континууму може бути застосоване синхронно для моделювання мовної компетенції осіб та груп в контексті контактів споріднених мов. Мовці, що представляють різні соціальні та освітні прошарки населення, контролюють різні, часом перетинні сегменти континууму. Лінгвістичні преференції учасників комунікації залежні не лише від ступеня доступності до акролекту, але й від ідентичності, яку вони бажають актуалізувати в певному соціальному контексті. За спостереженнями Ю. Корякова, ситуація у Білорусі не є однозначною, оскільки за акролект може прийматися як російська, так і стандартна білоруська [2: 150]. Автор рецензованої статті

не поділяє думку Ю. Корякова стосовно того, що в невеликих містах та сільській місцевості білоруська не функціонує як акролект.

У п'ятій частині роботи К. Вулгізер детально аналізує дані, зібрані ним під час польових досліджень у сільських регіонах західної Білорусі протягом 1996–2000 років, за допомогою описаної вище моделі соціо-стилістичного континууму. Вивчено соціолінгвістичну картину села Малая Берестовица, що знаходиться у Гродненській області, неподалік від польського кордону. У результаті розширення сільських громад у 1950-х роках минулого століття село поповнилося великою кількістю переселенців із сусідніх сіл та містечок, завдяки чому демографічна ситуація демонструє позитивну динаміку. Автор статті зауважує, що багато мешканців села визнають, що їх мовлення є більш змішаним, ніж у мешканців менших традиційних поселень поблизу.

Члени відібраної для дослідження групи, що представляли учасників різного віку та статусу, відповідали на питання анкети та проходили усне інтерв'ю. Інтерв'ю планувалося так, аби висвітлити увесь спектр стилів від формального до неформального. Інформантів запитували про улюблену телевізійну програму, книгу, сучасне життя в селі, яскраві особисті події тощо. Важливо, що для мінімізації ефекту спостерігача, інтерв'ю проводила уродженка цього села, яка є студентом-філологом Гродненського університету. Хоча зазвичай інтерв'ю починалися стандартною білоруською, в процесі відбувалося переключення на змішаний код. К. Вулгізер наводить приклади, які яскраво ілюструють усі типи соціо-стилістичного континууму білоруського села.

Дослідження дозволило зробити ряд цікавих висновків. Наприклад, зауважено, що лексичний та морфологічний вплив російської мови залежить від теми розмови. В діалогах про політику, в телевізійних програмах та книжках відсоток російських лексичних та граматичних морфем значно вищий, ніж у розмовах про побут та повсякдення. Приклади соціостилістичного континууму, зібрані у зведеній таблиці, вказують на те, що першим домінуючим акролектом є близька до стандартної форма російської мови, а другим – близька до стандартної форма білоруської. Відзначено, що усі мовці, які контролюють білоруський акролект, також володіють російським акролектом [2: 160].

К. Вулгізер підсумовує, що континуумна граматики дозволяє охопити увесь спектр змішаних варіантів мови сільської Білорусі. У майбутньому дослідник планує провести статистичний аналіз для формування шкали оцінювання фонологічних, морфологічних та морфо-синтаксичних варіантів як в індивідуальному та у груповому використанні. Відкритим залишається питання про те, чи таке змішування мов може існувати тривалий час, чи воно повинно пройти період редуції внутрішньої варіативності та оформитися у *злитий лект*.

Стаття К. Вулгізера пропонує теоретичний аналіз змішаних мов та демонструє, як теоретичні положення можуть бути з успіхом застосовані для обробки емпіричного матеріалу та підведення підсумків. Робота може зацікавити дослідників, які працюють у галузі соціолінгвістики та діалектології.

Gerd Hentschel. *On the systemacity of Belarusian-Russian Mixed Speech: the redistribution of Belarusian and Russian variants of functional words* (ss. 193–218).

Автор аналізує проблему системності змішаного білорусько-російського мовлення, зокрема перерозподіл білоруських та російських варіантів функціональних слів.

Перший підрозділ (теоретична частина) містить концептуальну основу дослідження. З дихотомічної перспективи розкрито такі лінгвістичні поняття, як *мова* –

мовлення, лінгвістична структура – мовленнєвий акт, система – текст, компетенція – виконання [3: 193].

На думку автора, аналіз мовних явищ з позиції діяхронії ускладнюється тим, що традиційно можливості мовлення змінювати структури та системи або генерувати нові системи асоціюються із тривалими процесами. Однак, зауважує він, сучасні наукові парадигми (П. Гардер) підкреслюють актуальність діяхронного підходу для систематизації мовленнєвих явищ. Кожна особистісна репрезентація мовленнєвого елемента реалізується в соціальному контексті, тобто в очікування реакції партнера, а згодом відбувається зіставлення із реальною реакцією.

У ситуаціях мовних контактів, очікування реакції та пристосування до партнера є більш інтенсивними. У таких короткотривалих процесах виникають нові структури, тобто «інтермови» (Л. Селінкер). Інтермова характеризується рисами обох мов (цільової мови та інтерференціями з вихідної мови), а також виникненням структур на основі універсальних принципів [3: 194]. «Інтермовлення», що виникає в результаті, є високо варіативним і може містити різну кількість елементів інтерференції навіть в межах мовлення однієї особи. За автором, наукові підходи зосереджені на використанні мови, інтерпретують систему мови як супутне щодо мовлення явище. Якщо у структуралістських та генеративних парадигмах феномен мовної варіативності маргіналізований, то в зазначеному вище підході варіативність виходить на перший план.

Ще одним важливим для цього дослідження концептом є *норма*, розумінню та визначенню якої автор приділяє значну увагу. Зазвичай, розрізняють експліцитну (кодифіковану) норму, яка зафіксована в нормативних граматиках та словниках, та норму використання (узус), яка розвивається навіть у тих випадках, коли процедури стандартизації для мови чи варіанту не розроблені [3: 195]. Г. Гентшел справедливо зауважує, що в багатьох описових дослідженнях немає металінгвістичної систематичної відмінності між «системою» та «нормою». Вивчаючи питання систематичності змішаного білорусько-російського мовлення, а саме існування однієї системи, що лежить в її основі, автор прагне критично осмислити роль норми в науковому дискурсі.

Зазначено, що підходити до питання норми змішаного російсько-білоруського мовлення з позиції кодифікованої норми неможливо, оскільки її не існує через брак соціального запиту. Відкритим залишається питання існування узусної норми, яка через лінгвістично-структурні варіанти може виявити переваги мовців.

Автор розглядає синхронію лінгвістичного простору у трьох вимірах. Першим виміром є просторовий або діатопічний, тоді як соціальний вимір традиційно розчленовується на «діастратичний» та «діафазичний». Усі вони є континуумами (Г. Берруто) [3: 196]. Г. Гентшел підкреслює, особливо щодо діастратичного континууму, що відмінності між соціальними діалектами є більш виразними кількісно, ніж якісно.

У подальшому викладі ретельно аналізується лінгвістична ситуація в білоруських містах та містечках. Зазначено, що протягом 1960-тих та 1970-тих процеси індустріалізації спричинили масову міграцію автохтонного білоруськомовного населення до великих міст з одночасним збільшенням мігрантів із інших республік СРСР, особливо з Російської Радянської Республіки. Вихідці з Росії часто займали ключові пости на заводах та фабриках, тоді як білоруси мали нижчий соціальний статус. Хоча першочерговим засобом їх комунікації були розмаїті білоруські діалекти, поступово вони зазнавали змін під впливом російської мови. Швидкість на насиченість змін оцінювати важко через брак емпіричних даних. Стандартна білоруська є не дуже поширеним варіантом навіть сьогодні. Сільські мешканці в місті мали справу щонайменше із трьома

мовними варіантами: розмовна російська, стандартна російська та діалекти. Виходячи з необхідності володіння російською мовою для успішного працевлаштування, автохтонні білоруси переключалися на російську навіть у домашньому спілкуванні. Їхнє мовлення можна описати як інтермову, спрямовану на оволодіння російською, але марковану значною інтерференцією рідної мови. Оскільки інтермова повсякчас використовується для спілкування в колі сім'ї та на роботі, створюються умови стабілізації, формування нової структури та системи через соціальну взаємодію. Г. Гентшел намагається з'ясувати, чи така стабілізація відбулася у форматі сучасної Білорусі. За даними його власних соціолінгвістичних досліджень, покоління дітей сільських мігрантів використовує змішану мову для повсякденної комунікації, хоча досить вільно переключається на стандартну російську за необхідності. На думку автора, незважаючи на рівний офіційний статус стандартної білоруської та російської мов, російська є домінуючою мовою в Білорусі. У сільській місцевості білоруські діалекти є досить поширеними всупереч значному впливу як російської, так і змішаної російсько-білоруської мови.

Г. Гентшел дискутує із білоруськими дослідниками (напр. Н. Мечковською), які не вбачають ознак системності у змішаному білорусько-російському мовленні. Головним аргументом, до якого вони апелюють, є відсутність норми і узусу та розмиті уявлення про ступінь взаємопроникнення російської та білоруської мов [3: 199]. Автор статті ставить під сумнів такі висновки, оскільки дотепер не було комплексних досліджень, які застосовують кількісні соціолінгвістичні методи. Водночас визнано, що серед білоруських науковців існує альтернативний підхід (І. Клімау), який пов'язує «явища змішування» з двома фундаментальними основами: змішаною системою намів-діалекту та хаотичною і несистематичною взаємодією російської та білоруської мов [3: 200]. На думку згаданого дослідника, лише до другої категорії можна застосувати термін «трасянка». Без відповіді, однак, залишаються питання критеріїв розрізнення двох категорій.

З огляду на складні історичні процеси, що відбувалися на території сучасної Білорусі протягом усього ХХ століття, важко очікувати формування системного узусу змішаного білорусько-російського мовлення. Враховуючи непрості внутрішні соціальні умови, Г. Гентшел припускає, що формування норм вжитку відбувається радше на рівні індивідуальних соціальних мереж, а не на рівні соціальних прошарків. Виникають мовні різновиди, що становлять сукупність певних лінгвістичних рис у континуумі. У випадку Білорусі різновиди (варіанти) можуть формуватися на білоруських діалектах, стандартній білоруській мові, стандартній російській або нестандартних різновидах російської. Автор переконує, що в певних випадках варіанти, засновані на білоруських діалектах, мають більше спільних рис із варіантами на основі стандартної російської, ніж на основі стандартної білоруської. Також існує ймовірність певного плюралізму норм використання, однак остаточні висновки можна зробити лише на основі комплексних емпіричних досліджень. Автор статті пояснює незначну кількість таких наукових праць кількома причинами: ставленням до змішаного білоруського мовлення як до «зіпсованої білоруської» чи «зіпсованої російської»; браку методологічно наповнених соціолінгвістичних підходів; зосередження білоруських вчених на відновленні стандартної білоруської мови [3: 201]. Г. Гентшел вважає занадто спрощеним догматичний підхід до мови як автономної системи, який панує у структуралізмі. Дослідник пропонує розглядати змішану мову не лише як результат контакту між двома системами, а й як тип мовлення із власними ознаками системності. Необхідно виявити

кількісні показники в тенденціях перерозподілу різних варіантів та визначити, чи стосуються ці моделі цілої території Білорусі, чи лише окремих її частин.

Автор аналізує власний емпіричний матеріал, зібраний з метою виявлення типів стабілізації (від зміни коду до злитих лектів) для певних лексичних змінних змішаного білорусько-російського мовлення. Зокрема через вивчення частотності варіантів досліджується потенціал домінування одного варіанту над іншим. Білоруські та російські варіанти лексем, що задіяні у роботі, відповідають двом вимогам: 1) мають високу частотність використання в обох мовах; 2) їх характеризує незмінність форми та функціональне використання.

Дані були зібрані в різних частинах Білорусі, що представляють різні діалекти. Г. Гентшел кваліфікує тип мовлення як «сімейний лект», оскільки корпус складено на основі записаних та транскрибованих розмов безпосередньо в сім'ях. Автор визнає, що 210 000 форм слів, зібраних в процесі роботи, може виявитися недостатньо для цілісного дослідження лексичного матеріалу. Однак, така кількість дозволяє зробити певні висновки щодо частотних лексичних елементів. Зведена таблиця демонструє частотність використання відібраних одиниць, а також ступінь їх тяжіння до стандартної російської чи стандартної / діалектної білоруської [3: 205]. Автор аналізує як етимологічно відмінні лексеми, так і споріднені, які відрізняються в зазначених мовах фонетичними та фонологічними якістьми. Друга категорія слів вивчається індивідуально із врахуванням ширшого контексту фонетико-фонологічної структури мов. Виявлено, що з позиції фонетики та фонології, характеристики, притаманні білоруській мові, значно домінують у зібраному корпусі. Висновок логічно співвідноситься із загальноприйнятою думкою, що носії білоруської якісно опановують російську у всіх аспектах, за винятком фонетики, де інтерференція рідної мови відчувається найбільше. Вивчаючи білоруські та російські варіанти із диференціацією у морфологічній репрезентації, автор аналізує обрані лексеми з позиції частотності їх використання у певному регіоні серед представників різних вікових та соціальних категорій.

Кількісний аналіз даних дозволив Г. Гентшелу зробити ряд цікавих висновків: стверджувальна та заперечна частки «так – ні» найчастіше зустрічаються у парі «да – не», тоді як у стандартній російській усталеним варіантом є «да – нет», а в білоруській «так – не»; російські варіанти «тоже», «потом», «надо» домінують над білоруськими «таксама», «потым», «трэба»; білоруські «тут – там» частотніші, ніж російські «здесь – там» та ін. Узагальнюючи, автор пояснює, чому слова високої частотності частіше обираються з російської. Насамперед це пов'язано із механізмами несвідомого пристосування та свідомої імітації. Оволодіння російською було для багатьох мовців екзистенційною необхідністю, принаймні в часи становлення змішаного мовлення.

На думку Г. Гентшела, результати його дослідження суперечать припущенням про несистематичне, подекуди хаотичне змішання російських та білоруських форм та моделей.

Nábělková Mira, Sloboda Marián. 'Trasjanka' and 'Českoslovenčina' (Czechoslovak) as discursive emic categories: history and current usage (ss. 31–52).

Стаття є продуктивною спробою здійснити компаративний аналіз використання слів *трасянка* та *чехословенчина* у природному дискурсі (розмовах та текстах). Дані, зібрані під час дослідження, аналізуються з перспективи Аналізу Категоризації Членства (АКЧ), аналіз розробив Г. Сакс та вдосконалили П. Еглін, С. Гестер та інші.

Автори розглядають «трасянку» та «чехословенчину» як емічні концепти, тобто такі, що є предметом обговорення не лише науковців, а й пересічних громадян, учасників

комунікації. У термінах Е. Роша, досліджувані категорії вивчаються як «природні», що визначаються не через внутрішню організацію на основі спільних ознак, а через виокремлення репрезентативних членів, найяскравіші з яких називаються прототипами [4: 32].

«Трасянка» та «чехословенчина» концептуалізуються не як когнітивні, а як дискурсивні категорії, що дозволяє авторам оминати питання таксономії, зосередившись на тому, як загальні знання про ці категорії зорганізуються та відтворюються в ситуативному дискурсі. Порівнюючи «трасянку» та «чехословенчину», М. Набелкова та М. Слобода зазначають, що принципи порівняння можуть бути застосовані до інших змішаних мов. Таким чином, дослідники розробили теоретичну базу аналізу дискурсивних емічних категорій змішування мов як частини культури в дії [4: 33].

Дані для дослідження були зібрані з відкритих інтернет-джерел різних жанрів (блоги, форуми, короткі наративи). Пошукова система Google видала кілька тисяч результатів для досліджуваних термінів у різному написанні, тому автори аналізували тексти в порядку ознайомлення, доки не досягли теоретичного насичення, тобто до того моменту, коли нова інформація більше не з'являлася. Загалом самі науковці кваліфікують своє дослідження як якісне, передовсім зосереджене на ознаках, відношеннях та типах категорій, а не на їх кількісних характеристиках.

На прикладі слова *чехословацька (мова)* М. Набелкова та М. Слобода розмежовують його використання, як простого слова та категорії АКЧ. Зазначено, що «трасянка» набагато частіше розглядається, як категорія АКЧ, ніж «чехословацька мова», оскільки демонструє усі важливі характеристики. На основі аналізу Інтернет-діалогу між носієм словацької та носієм чеської мови автори на практиці демонструють можливості застосування характеристик категорій АКЧ [4: 36]. Детальне вивчення дискурсу співрозмовників дозволило виявити, що «чехословацька мова» сприймалася, як атиповий член Засобів Категоризації Членства або як інша група Засобів, що оцінювали, як «неправильні». Інший співрозмовник змушений виправдовуватися за неправильність своєї мови, визнаючи помилковість використаних Засобів.

Відштовхуючись від окресленого вище підходу до категорій та категоризації, дослідники визначають основні відмінності між «трасянкою» та «чехословенчиною» з опертям на асоціації та предикати категорій, а саме: категоріально зв'язані мовні категорії, категоріально зв'язані соціальні категорії, категоріально зв'язані особистісні ідентичності, категоріально генероване оцінювання та категоріально зв'язані дії.

Розглядаючи «трасянку» та «чехословацьку (мову)» з позиції категоріально зв'язаних мовних явищ, М. Набелкова та М. Слобода приходять до висновку, що обидві категорії мають прототипові асоціації із такими мовними категоріями, як «білоруська (мова)», «російська (мова)», «чеська (мова)» та «словацька (мова)», а також мають ознаки змішування. Наведені дані, однак, ілюструють, що в деяких випадках ці категорії можуть стосуватися не лише цих мов і їх змішань. Відмінність у їх використанні полягає в тому, що слово *трасянка*, на відміну від *чехословенчини*, не складається із компонентів, за якими носії мови можуть визначити його значення. Як наслідок, слово *трасянка* відоме переважно освіченим людям, тоді як багато мовців маркують своє мовлення як *мешанку*. Трасянку типово визначають не лише як змішання мов, але й як мовну недосконалість, а «чехословацька мова» типово асоціюється із чеською та словацькою мовою.

«Чехословацька (мова)» та «трасянка» є категоріями соціальними, але різними за своєю наповненістю [4: 40].

Дослідники наводять приклади особистостей, які послуговуються змішаними мовами в щоденному спілкуванні. Серед них є письменники, телевізійні журналісти, а також політики. Увагу приділено мовленню останнього президента-комуніста Чехословаччини Густава Гусака та президента Республіки Білорусь Олександра Лукашенка. Виявлено, що «чехословенчина» частіше виступає маркером індивідуальної ідентичності (наприклад, через особові займенники *мій, твій, його*), а «трасянка» класифікується як групове явище («наша трасянка»).

Аналіз засобів категоріально генерованого оцінювання дозволив авторам виділити типові оцінні вирази, за допомогою яких учасники ситуативного дискурсу описують «трасянку» та «чехословенчину». Варіативність модифікаторів досить висока, але М. Набелкова та М. Слобода зробили висновок, що «трасянка», зазвичай, оцінюється негативно, тоді як «чехословацька (мова)» загалом сприймається досить нейтрально. Важливо, що вивчалися не лише оціночні прикметникові модифікатори, але й складні структури дискурсу, що прямо або опосередковано вказували на ставлення мовців.

У процесі аналізу дослідники вивчали мовлення, написання, слухання та навчання. Зроблено висновок, що в межах цього сегменту відмінності між «трасянкою» та «чехословацькою (мовою)» не є значними, за винятком вивчення мови в дитячому віці. Цікавим є факт, що залишилися численні згадки про здатність та можливість вивчити «трасянку», тоді як стосовно «чехословацької (мови)» таких спостережень не виявлено. Натомість, в деяких випадках йдеться про засвоєння мови дітьми в мішаних родинах, що призводить до використання «чехословацької мови» дітьми [4: 42]. М. Набелкова та М. Слобода пояснюють відмінність тим, що «трасянка» є елементом метакультурної та метасоціальної категоризації, а «чехословацька (мова)» асоціюється передовсім із особистісною ідентичністю та метадискурсивними функціями.

Дослідження детально розглядає походження концептів та термінів «чехословенчина» та «трасянка». Перший з них, як зазначено в історичному огляді, має досить давню традицію та пов'язаний із намаганнями сформувати єдину «чехословацьку» націю. Незважаючи на політичні намагання об'єднати націю під егідою спільної мови, фактично протягом усього часу існування Чехословаччини як об'єднаної країни обидві мови (чеська та словацька) функціонували паралельно. На противагу, «трасянка» як окреслена дискурсивна категорія сформувалася відносно недавно. «Трасянка» завжди характеризувала російсько-білоруську змішану мову як напів-мову, гібридну, креолізовану мову та наділяла її зниженими соціокультурними ознаками [4: 44].

М. Набелкова та М. Слобода не цілком погоджуються із правомірністю перенесення термінології колоніального дискурсу в білоруський контекст. Даючи експертну оцінку розуміння «трасянки» та «чехословацької (мови)» не-лінгвістами, дослідники вказують на те, що часто мовне змішування відбувається несвідомо і не виконує жодних додаткових дискурсивних функцій. У деяких випадках спостерігається функціональне співіснування обох мов, що класифікується як «запозичення», «змішані лекти» чи «зміна кодів».

Дослідження є зразком логічного та послідовного аналізу категорій «трасянка» та «чехословенчина» з різних позицій. Форма викладу матеріалу дозволяє читачеві поступово ознайомитися із основними теоретичними положеннями та згодом простежити їх застосування на практиці. Застосована авторами методологія не є тривіальною, однак їм вдалося виразно обґрунтувати усі твердження. Статтю позитивно характеризує значна кількість прикладів, які детально проаналізовані та описані дослідниками. Робота безумовно є значним внеском у вивчення змішаних мов та

може допомогти науковцям з різних лінгвістичних напрямів у випрацюванні цілісного підходу.

Salvatore del Gaudio. *An alternative interpretation of Surżyk: Dialectal and diachronic aspects* (ss. 289–306).

Автор подає альтернативний погляд на формування суржиків, аналізуючи додаткові фактори, які, зазвичай, залишаються поза увагою дослідників. Традиційна інтерпретація явища суржиків зводиться до прямого та виключного впливу російської мови на українську, що призвів до виникнення так званої гібридної мови. Автор пропонує розглянути суржик у синхронії, що дозволить простежити розвиток певних мовних елементів та конструкцій з позиції історичного розвитку української мови та її регіональних діалектів. Альтернативна інтерпретація полягає в тому, що дослідник підкреслює важливість діалектних та архаїчних елементів, які сприймаються як русизми чи суржикомовні елементи, однак які оригінально були питомими для української мови та все ще розповсюджені в діалектах деяких регіонів [5: 289].

Автор порушує питання розуміння терміна *суржик*, що досі залишається гостро дискусійним у міжнародній науковій спільноті. В Україні термін використовується в широкому значенні, позначаючи будь-яке змішування мов, а інколи навіть виходячи за межі мови (наприклад, на позначення еkleктичної архітектури). Загалом, суржик може стосуватися будь-якої мовної інтерференції та зміни коду, а також включати варіант російської мови, якою говорять в Україні. Суржик, фактично, визначають як індивідуальне (ідіолектне) змішане мовлення, в якому психолінгвістичні фактори відіграють визначальну роль. В концепції С. дель Гаудіо, що базується на емпіричних дослідженнях, суржик позначає певне квазі-системне українсько-російське змішане мовлення, що базується на діалектному матеріалі української мови (так званому прототипному суржику) [5: 290].

Практична проблема, з якою зустрічалися дослідники, полягала в ідентифікації мовних прикладів для проведення лінгвістичного аналізу. Автор пропонує визначити основний тип часткового змішування української та російської мови як *прототип* або *злитий лект* (в термінах П. Ауера) [5: 290]. Враховуючи відгуки учасників дискусії під час конференції з питань суржиків та трасянки в Ольденберзі (Німеччина) у 2007, дослідник пропонує свій варіант терміна *базовий тип суржиків* [5: 290–291].

Мова завжди є остаточним результатом взаємодії між варіантами діалектів та попередніх форм літературної мови. Вона постійно проходить процес відбору в лексичних парах, граматичних конструкціях, а також знаходиться під впливом різних позалінгвістичних чинників. Емпіричні спостереження над функціонуванням суржиків та поточної мовної ситуації в Україні дозволили авторові підтвердити свої припущення стосовно того, що чітке розділення синхронічного та діахронічного підходів можливе лише для абстрактних лінгвістичних описів стандартної мови. Виходячи за рамки опису, намагаючись осягнути походження та функціонування такого складного явища, як суржик, неможливо виходити лише з позиції синхронії. Створивши зазначене підґрунтя, С. дель Гаудіо залучає три параметри для кращого вивчення суржиків: на додаток до традиційної опозиції між синхронією та діахронією, він бере до уваги діалектну складову. Російський пласт, що відіграє значну роль у підсиленні українських архаїчних форм та діалектизмів, часто розглядається як зовнішній фактор до стандартної української з погляду сучасного мовця. В альтернативній інтерпретації рецензованого дослідження виявляється важливість українських діалектно-історичних мовних елементів, відмежованих від наслідків російського впливу та інших суміжних чинників.

Висновки дослідження зроблено після «граматичного» синхронного опису типових рис суржику в порівнянні із стандартною українською та російською мовами. Відкритими залишилися питання інтерпретації певних особливих форм, таких як лексеми і гібридні конструкції, що послідовно використовувалися українськими письменниками в XIX ст. Дослідник піднімає питання стосовно того, чи варто зараховувати такі явища виключно до впливу російської мови, чи необхідно шукати глибші причини, пов'язані із функціонуванням оригінальних базових варіантів української мови.

Вивчення діалектного матеріалу (поліські та південно-східні діалекти) виявило цікаві дані, що заповнили прогалини щодо певних морфо-синтаксичних конструкцій, особливостей використання вищого та найвищого ступенів порівняння та інших слів, які традиційно сприймаються як русизми. Той факт, що діалектні лексеми (які сьогодні сприймаються як чужі українській мові) повсякчас використовували видатні письменники XIX ст., зокрема І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко та ін., дозволив дослідникові припустити, що їх не можна розглядати виключно як вплив російської мови [5: 293]. Аналогічно аналіз художніх текстів XVII–XVIII ст. виявив, що велика кількість лінгвістичних рис, які сьогодні відкидаються у стандартній українській мові як типово російські, існувала ще у староукраїнських варіантах.

Вивчаючи суржик з позиції синхронії, С. дель Гаудіо залучив, окрім особисто зібраного корпусу, матеріали Європейського Університету (м. Санкт-Петербург) та Б. Тарасенко. Окрім історичних подій періоду залежності від Росії, що спричинилися до появи великої кількості російських слів у сфері технології, науки, промисловості, політики тощо, автор аналізує психолінгвістичні та соціолінгвістичні чинники, задіяні у процесі щоденного спілкування: наприклад, мовне пристосування, переключення кодів та ін. Переплетення усіх цих явищ створює надзвичайно складну картину, за якою важко побачити реальний прототип мовлення. Чи необхідно використовувати концепт «суржик» на позначення будь-якого змішання, незалежно від того, чи маємо справу із *інтерференцією*, *інтермовою* чи *сталими помилками в українській чи російських мовах*? Оскільки дослідник обмежує поле пошуку нестандартною мовою, що є стабільним засобом щоденної комунікації і набутий носіями як перша мова, то він схильний вважати суржик «третьою» неофіційною мовою України [5: 295].

С. дель Гаудіо наголошує на тому, що діалекти відіграють значну роль у формуванні суржику, особливо на фонетичному рівні. Посилаючись на дослідження Л. Ставицької та В. Труба, автор визнає, що певні відхилення від української фонологічної системи можна віднести до діалектних явищ. Досліджено кілька прикладів суржику та їхні відповідники в діалектах головно київського регіону.

З позиції діахронії автор намагається з'ясувати, які елементи суржику характеризували давніші літературні варіанти української мови? Як процеси стандартизації змінили українську мову протягом минулого століття? Які лексеми, частини мови, фонетичні риси та синтаксичні конструкції збереглися в місцевих діалектах та стали частиною суб-варіанту, яким є суржик? Традиційно вважається, що російська мова впливає на морфемну систему української, реконструюючи її. Автор, однак, виявляє ті оригінально українські риси, які, формально співпадаючи із сучасними російськими, мають значний вплив на діалектні варіанти української. Таким чином показано, що багато елементів, які зараз вважаються одиницями суржику або русизмами, належали давнішим варіантам української і російської мов. Для підтвердження

вищенаведених припущень наведено приклади із текстів, написаних суржиком, поліським діалектом та з оригінальних текстів XVIII–XIX століття.

Tesch Svitlana. *Morphological hybrids: Belarusian-Russian word forms in Belarusian Trasjanka* (ss. 219–231).

Стаття присвячена вивченню морфологічних гібридів, а саме: білорусько-російських слівформ у білоруській трасянці. За основу дослідження обрано феномен конгруентної лексикалізації, тобто явище присутності лінгвістичних знаків із двох донорських кодів навіть в межах одного слова чи слівформи. Авторка поставила собі за мету з'ясувати, чи присутні у трасянці морфологічні гібриди, в межах яких один морф є (дериваційно чи композиційно) належним до російської мови, а інший – до білоруської [6: 219].

Корпус дослідження складають 14 000 гібридних висловів, що містять 103 000 слівформ, відібраних із записаних сімейних розмов. Безпосередню обробку даних було розпочато із морфологічного аналізу кожної слівформи: визначення частини мови, встановлення граматичних характеристик, розуміння «походження» слова, тобто морфів, які його складають. Остання складова була важливою, оскільки слугувала основою для визначення білорусько-російських гібридів. Дослідниця уточнює, що термін «походження» використовується не в діахронічному або історико-етимологічному вимірі, а з позиції синхронної належності до білоруської чи російської мов. Для таких споріднених мов важко визначити чітку належність морфів лише до однієї з них, тому деякі з них визначаються як «спільні». Кожний морф класифікується з позиції поєднання вираження та змісту як білоруський, російський чи спільний. Відповідно, слівформа визначена як білоруська, якщо вона складається лише з білоруських морфів або білоруських та спільних; як російська – при поєднанні двох російських чи російських та спільних. Гібридні слівформи містять як російські, так і білоруські морфи [6: 220].

При класифікації індивідуальних морфів враховувалися аспекти змісту та вираження, а також природа абстракції вираження, тобто фонетична, фонологічна та морфонемічна. Якщо відмінності в морфах є фонетичними або фонологічними, то вони класифікуються як «спільні». Такий підхід застосовано з огляду на виокремлення елементів трасянки з-поміж випадків фонетико-фонологічної інтерференції білоруської мови в російське мовлення.

Перед тим, як перейти до аналізу безпосередньо гібридів, С. Теш наводить загальні спостереження стосовно «походження» морфем (лексичних та граматичних) та слівформ у трасянці. У порівняльних таблицях подано частотність білоруських, російських та спільних кореневих морфем та закінчень [6: 223]. З них випливає, що більшість морфем (60% для кореневих морфем та 79% закінчень) є спільними для обох мов. Водночас зауважено, що серед притаманних лише одній мові кореневих морфем домінують російські, серед закінчень – білоруські. Таблиця порівняння «походження» слівформ вказує на те, що гібридні слівформи у трасянці складають 4%, найбільшу категорію становлять спільні для обох мов форми (44%), а російські та білоруські слівформи використовуються майже з однаковою частотністю (27% та 25%).

Авторка поділяє усі гібридні морфеми на дві групи: гібриди із білоруським коренем та російським закінченням та гібриди із російським коренем та білоруським закінченням [6: 226]. Гібриди першого типу є нечисленними та складають лише 6%, тоді як більшість належить до другого типу. У першій групі виокремлено російські іменникові, прикметникові та займенникові закінчення. У другій групі – білоруські іменникові, дієслівні, прикметникові та займенникові закінчення. Визначена модель, на

думку автора, співвідноситься із прототипом лексично-граматичного розщеплення у змішаних мовах (Й. Матрас, П. Беккер), в яких лексичні елементи походять з однієї мови, а граматичні, особливо закінчення, – з іншої. У споріднених мовах розщеплення визначити досить складно через значну кількість спільних елементів. Морфологічні гібриди визначено в шести частинах мови: прикметниках, прислівниках, числівниках, займенниках, іменниках та дієсловах.

У заключній частині дослідження С. Теш намагається пояснити, чому з огляду на кількісні параметри гібридних словоформ небагато (4%) [6: 230]. За визначенням, гібриди повинні містити щонайменше два специфічні морфи різного походження. Серед одномовних словоформ переважно більшість становлять ті, що мають у складі один специфічний морф (російський чи білоруський) та один спільний. На фоні такої ситуації гібридні форми, які мають різномовні елементи, не виглядають периферійним явищем. Друге зауваження стосується домінування комбінації *російська коренева морфема + білоруське закінчення*. Авторка доходить висновку, що білоруські кореневі морфеми домінують у сфері «щоденного життя», тоді як російські описують широке коло питань різного ґатунку. Білоруські закінчення додаються до російських корневих морфем відповідно до певних консервативних тенденцій мовленнєвого розвитку. С. Теш робить висновок, що гібридні форми лише на перший погляд нечасто зустрічаються у трясянці. Фактично, ситуацію визначає генетична спорідненість російської та білоруської мов, що мають багато спільних морфів.

1. *Bilaniuk Laada*. Conflicting epistemologies in the study of mixed languages. // *Trasjanka und Surzyk – gemischtweißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (Hentschel, Gerd / Taranenko, Oleksandr / Zaprudski, Sjarhej (Hrsg.)). – Peter Lang Edition, 2014. – ss. 27–30.
2. *Woolhiser Curt*. Social and structural factors in the emergence of mixed Belarusian-Russian varieties in rural Western Belarus // *Trasjanka und Surzyk – gemischtweißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (Hentschel, Gerd / Taranenko, Oleksandr / Zaprudski, Sjarhej (Hrsg.)). – Peter Lang Edition, 2014. – ss. 143–162.
3. *Gerd Hentschel*. On the systemacity of Belarusian-Russian Mixed Speech: the redistribution of Belarusian and Russian variants of functional words // *Trasjanka und Surzyk – gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (Hentschel, Gerd / Taranenko, Oleksandr / Zaprudski, Sjarhej (Hrsg.)). – Peter Lang Edition, 2014. – ss. 193–218.
4. *Nábělková Mira, Sloboda Marián*. ‘Trasjanka’ and ‘Českoslovenčina’ (Czechoslovak) as discursive emic categories: history and current usage // *Trasjanka und Surzyk – gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (Hentschel, Gerd / Taranenko, Oleksandr / Zaprudski, Sjarhej (Hrsg.)). – Peter Lang Edition, 2014. – ss. 31–52.
5. *Salvatore del Gaudio*. An alternative interpretation of Surzyk: Dialectal and diachronic aspects // *Trasjanka und Surzyk – gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (Hentschel, Gerd / Taranenko, Oleksandr / Zaprudski, Sjarhej (Hrsg.)). – Peter Lang Edition, 2014. – ss. 289–306.
6. *Tesch Svitlana*. Morphological hybrids: Belarusian-Russian word forms in Belarusian Trasjanka // *Trasjanka und Surzyk – gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (Hentschel, Gerd / Taranenko, Oleksandr / Zaprudski, Sjarhej (Hrsg.)). – Peter Lang Edition, 2014. – ss. 219–231.

Рецензія надійшла до редколегії 17.11.2014
Прийнята до друку 27.11.2014